

УДК 930.1(477:100)“1991/20”:94(477)

УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ, ПОСТМОДЕРН І НАЦІОНАЛЬНИЙ ГРАНД-НАРАТИВ

Леонід ЗАШКІЛЬНЯК

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра історії Центральної та Східної Європи,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна

Розглянуто загальну еволюцію методологічних підстав історичних досліджень в українській історіографії після розпаду СРСР і заперечення радянської версії “марксистсько-ленінської” історичної науки; висвітлено процес ознайомлення українських істориків із теоретичними напрацюваннями світової історіографії та ставлення до релятивізації наукового знання в конструкціях представників постмодерну, а також дискусії навколо методологічних засад підготовки сучасного синтезу історії України. Констатовано, що сучасна українська реальність створює унікальні можливості відходу від універсальних схем пояснення історичного процесу до культурно-антропологічного його тлумачення, яке дає змогу краще зрозуміти реальні суспільні процеси, пов’язані з формуванням української політичної нації і державності.

Ключові слова: українська історіографія, постмодернізм, національний гранд-наратив, сучасність.

У незалежній Україні національна історіографія переживає складний і неоднозначний період одночасного пошуку “власного обличчя” і “вписування в світове історіописання”, або іншими словами – віднайдення суб’єктності та включення в світовий контекст. Цей процес вже неодноразово стояв у центрі наукових і публіцистичних дискусій, а література налічує десятки, якщо не сотні публікацій¹. Закордонні дослідники, які звертали увагу на еволюцію

¹ Серед них згадаємо тільки деякі: *Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Харків, 15–17 липня 1995 р.)* (Харків 1995); *Українська історична наука на порозі XXI століття. Харківський історіографічний збірник 2* (Харків, 1997); Людмила Таран, “Провідні тенденції світової історіографії XX ст. та проблема кризи сучасної української історичної науки,” *Український історичний журнал* 5 (далі – *УІЖ*) (1998), *УІЖ* 1 (1999); Олександр Реєнт, “Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу,” *УІЖ* 3 (1999); Ірина Колесник, *Українська історіографія XVIII – початок XX століття*. (Київ, 2000); *Міжнародний науковий конгрес “Українська історична наука на порозі XXI століття”, Чернівці 16–18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення*. (Чернівці 2000–2001), т. 1-4; Володимир Потульніцький, *Україна і всесвітня історія. Історіософія світової та української історії XVII–XX століть*. (Київ, 2002); Георгій Касьянов, “Ще не вмерла українська історіографія,” *Критика* 4 (2002); Наталя Яковенко, “Одна Клію; дві історії,” *Критика* 12 (2002); Jaroslav Hrycak, “Ukrainian Historiography 1991–2001,” *Österreichische Osthefte, Heft 1/2*, (2002); *Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми. Колективна монографія, ред. Леонід Зашильняк* (Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004); Людмила Таран, “Новые тенденции в мировой и украинской

українського історіописання після відновлення української державності, відзначали її “експериментальний” характер, що відкриває сприятливі наукові перспективи в річищі сучасних новаторських течій², а також висловлювали певну стурбованість щодо тенденцій повернення до застарілих уявлень про історію та історичне пізнання під впливом суспільно-політичних чинників³.

Дійсно, якщо уважно придивитися до розвитку історіографії в Україні за останні понад чверть століття, то можна побачити дві головні тенденції, що позначилися на її змістовному наповненні та методологічному забезпеченні. На загал, вони добре знані українським історикам і вже багато раз обговорювалися в науковій літературі. Перша – прагнення розвіяти численні фальсифікації і спотворення минулого українців та України, що нагромадились за століття їх колоніального статусу в складі різних імперій, а, насамперед, під час існування СРСР, і, як наслідок – сконструювати національний “канон” історії, який би служив формуванню національно-державної суспільної свідомості та соціальної пам’яті. Друга тенденція – опанування здобутків світової історичної думки та її застосування в історичних дослідженнях для подолання відставання українського історичного знання та історично-інформаційного простору від світових взірців⁴.

Багатьом фаховим історикам ці тенденції видаються взаємно суперечливими за аналогією з дихотомією “ідеологія – наука”. Тому можливість звільнення від догм радянського “марксизму-ленінізму” українські історики сприйняли переважно, як заміну “комуністичної ідеології” – “безідеологічними (як видавалось!) стандартами”, в яких нібито “нейтральний позитивізм” репрезентується найкраще.

історіографії”, *Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории* 13, (Москва, 2005); Наталія Яковенко, “Нариси кризової історіографії,” *Критика* 1–2, (2006); Леонід Зашкільняк, “Замітки про сучасну українську історіографію,” *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. Збірник статей 15: На пошану доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Віктора Михайловича Даниленка з нагоди 60-річчя від дня народження та 35-річчя наукової праці. У 2-х частинах.* (Київ, 2009); Андрій Портнов, *Упражнения с историей по-украински.* (Москва: ОГИ; Политру; Мемориал, 2010); Леонід Зашкільняк, “Метаморфози сучасної Кліо (про нові тенденції світового історіописання на початку ХХІ століття),” *Theatrum Humanae Vitae. Студії на пошану Наталі Яковенко.* (Київ: Laurus, 2012) та ін.

² Mark Von Hagen, “Does Ukraine Have a History?,” *Slavic Review* 3 (1995): 670. Американський вчений зауважував: “Україна являє собою приклад національної культури з надзвичайно прозорими межами, але саме той приклад, який можливо відповідає постмодерному політичному розвитку, де до-національні, наднаціональні і міжнаціональні процеси вимагають такої ж уваги істориків, суспільствознавців та “культурологів”, як і процеси, які раніше вивчалися у вигляді національних...”.

³ Tomasz Strzyk, *Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość? Interpretacje dziejów narodowych w historiografii i debacie publicznej na Ukrainie 1991–2004.* (Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, 2007), 850 s. Див. також нашу рецензію на цю монографію: Леонід Зашкільняк, “Які історики потрібні Україні?” *Україна модерна* 3(14) (2009): 297–309.

⁴ Ці тенденції відзначені в більшості публікацій українських істориків. Див. напр.: *Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми*, 24–56 та ін.

Інша група істориків навпаки вважала і вважає, що проросійська імперська⁵/ великодержавна версія української історії повинна бути замінена проукраїнською національною версією, а ідеологічний чинник не може не бути підставою “переписування” історії, іншими словами, історія повинна бути “націоналізована”.

У зв’язку зі сказаним вище, основна маса сучасних українських істориків із великою недовірою поставилась до світового наукового тренду, який отримав назву “постмодернізму”, або, мовою наукознавства – “ситуації постмодерну”. Деякі з них сприйняли “ситуацію постмодерну”, як виклик і заперечення національних історіографій та історій. Інші – взяли за активну пошукову та археографічну роботу в архівних сховищах і рукописних збірниках, публікуючи великий обсяг документального матеріалу та інтерпретуючи його з національно-державницьких позицій. Що ж торкається інтерпретаційної історії та історичного знання, то внаслідок диференціації суспільної свідомості населення України вони опинилися під велетенським пресом ідеології і політики. Але на цей раз йшлося не про радянізацію” минулого, а його “націоналізацію”⁵.

Здавалося, що в цьому немає особливої проблеми, і сам час звелить “переписувати” (переінтерпретувати) історію з нових політичних, методологічних та ідеологічних позицій, котрі б легітимізували нових суб’єктів міжнародного життя – українську націю і державність. Однак для української історії це обернулося двома неочікуваними наслідками. По-перше, у результаті попередньої відірваності української історіографії від світової науки і пошуків оптимальної схеми й концепції національної історії не знайшлося альтернативи версіям М. Грушевського і В. Липинського (Д. Дорошенка та ін.) – істориків початку ХХ ст., які жили і діяли у відмінних суспільних та інтелектуальних умовах. По-друге, запропонована і, зрештою, нині реалізована версія “нормативної” історії України, або її канон, мало чим відрізняється від “марксистсько-ленінського” погляду на минуле України та українців з його лінійністю, телеологізмом, функціоналізмом, закономірностями історичного процесу в тому вигляді, який ми знаходимо і у Гегеля, і у Маркса, і у радянській історіографії.

Діагноз такого стану речей в “історії з історіографією” було поставлено вже з десяток років тому, коли відзначили можливість поєднання суспільних завдань і очікувань від історичного знання та його функцій з науковими параметрами самого цього знання. Як писала знаний історик Наталія Яковенко, криза сучасної пострадянської історіографії не є кризою науки, а є кризою “ідентичності історика”, кризою вичерпання макросоціальних схем історичного процесу, котрі вже давно не задовольняють науку і науковців⁶. До цієї “кризи”

⁵ Термін “націоналізація” історії запропонував Г. Касьянов (Див.: Г. Касьянов, “Націоналізація” історії: нормативна історіографія, канон та їхні суперники (Україна 1990-х),” *Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми*, 57–73).

⁶ Яковенко, *Нариси кризової історіографії*, 23.

додається ще й криза історичної пам'яті суспільства, розділеного впродовж багатьох десятиліть, і навіть століть, у цивілізаційному відношенні: пам'яті, орієнтованій на “особливу” історичну місію “між Заходом і Сходом”, і пам'яті, що ґрунтується на європейському досвіді розв'язання суспільних проблем.

Здавалося б, що констатація діагнозу створює сприятливі можливості для “лікування” задавленої хвороби. Однак, у реальності, вийшло так, що розуміння “хвороби” наштовхнулося на потужний політичний чинник в особі українського політикуму і влади, які, особливо за часів президентства В. Януковича (2010–2014), робили все можливе, щоб підтримувати і консервувати радянські взірці та схеми історичної пам'яті та історичного знання, проводити майже неприховану антиукраїнську культурну та інформаційну політику в Україні. У підсумку цілеспрямованої підривної інформаційної діяльності в Україні було поглиблено ідентифікаційні розбіжності серед населення, які були використані російським сусідом для спроб підірвати і ліквідувати українську державність загалом.

“Ситуація постмодерну” та її вплив на українську історіографію опинилися під запитанням. Адже, реалізуючи державотворчі прагнення українців, історики, як і решта гуманітаріїв, апелювали переважно до глобальних пояснювальних історичних схем XIX ст., в основі яких лежали уявлення про закономірну еволюцію великих суспільних груп – народів, класів, держав. У той же час наукове розуміння суспільних явищ у XX ст. значно просунулось у бік осмислення насамперед їх соціально-культурної складової. Склалося враження, що відхід від політики і усталених схем піддає впливові позиції науки, як виключно “об'єктивного” способу пояснення реальності. Проте, насправді інтелектуальні трансформації XX ст. внесли новий дуже потужний струмінь раціоналізму у пояснення навколишнього світу. Чи не найкраще про стан сучасної науки висловила французька дослідниця Жаклін Рюс, котра назвала наш час добою “розривів і перетворень”, які характеризуються “затмаренням визначеності як у науці, що втратила свій недавній ореол і безповоротно затяглася туманом сумнівів і невизначеності, так і в нашому повсякденному побуті, у сфері аксіології і, нарешті, у політичному віддзеркаленні нашого буття; коли тьмяніють великі візії, з'являється постновітня сучасність, яка перемішує давні карти. Таким чином, на місце розмаїтих ідеологій, на місце “щасливого суспільства” приходять прагматичний реалізм і сумніви”⁷. Великі пояснювальні схеми і соціологізовані теорії вже не дають і не можуть давати достатніх аргументів для розуміння і пояснення суспільних процесів. Але це зовсім не означає відмову від такого пояснення, навпаки, воно стає раціональнішим і глибшим, оскільки апелює до глибинних структур людської свідомості.

⁷ Жаклін Рюс, *Поступ сучасних ідей. Панорама новітньої науки*. (Київ: Основи, 1998): 255–256.

Щодо “ситуації постмодерну” в науковій літературі написано гори праць. Наша позиція викладена в низці публікацій, які не варто тут повторювати⁸. Історик завжди сам “конструює” історію у відповідності до своїх світоглядних позицій і соціального середовища. Але цей інтелектуальний процес у фахових колах спрямований насамперед на реконструкцію світогляду і свідомості (менталітету) історичних акторів минулого, а не приписування їм новітніх уявлень. Іншими словами, історик стикається нині з однією з найскладніших пізнавальних проблем – реконструкції стану свідомості (і підсвідомості) людей минулого, а, значить, і соціальної реальності через розшифрування змістів і значень мови. Така історія є значно глибшою і правдивішою, але вона є завжди своєрідною мікроісторією.

Культурно-антропологічне спрямування, що його набуло світове історіописання в останній третині ХХ ст., нині вже не викликає особливих заперечень⁹. Постмодерн, що спричинив появу культурно-антропологічної історії, дав важливий дороговказ для науки в цілому й історичної зокрема. В умовах сучасного світу наука виступає проєкцією культурного поступу, що поєднує культурну традицію і культурну новацію, обмежені все тими ж культурними рамками¹⁰. Тому й “окультурнення” науки, яке пов’язане з “ситуацією постмодерну”, сьогодні викликає все менше запитань і нарікань. Хоча сам термін “постмодернізм” в світовому історіографічному середовищі втратив свою привабливість, і більшість істориків вважають за краще відхрещуватись від нього, як від “експансії літературознавців”. Ця тенденція цілком помітна в сучасній західній історіографії, де більшість істориків категорично відхрещуються від нього, але водночас у своїй практичній діяльності використовують його новації та пізнавальні здобутки¹¹.

В українській історіографії в силу вказаних вище обставин термін і зміст “постмодерну” не набули поширення і трактувались до недавнього часу як “модна” західна ідеологічна доктрина, свого роду течія в гуманітаристиці. І хоча за двадцятиліття незалежної України в історіографічному середовищі відбулось щонайменше дві публічні дискусії щодо постмодернізму, проте їх характер і наслідки для істориків були малопомітні і незначущі. Українські історики

⁸ Леонід Зашкільняк, “Постмодерністський виклик і сучасна історична наука,” *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис* 5–6 (2001): 90–99; Його ж, “Постмодернізм та історія: кінець історіографії?” *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* 7 (2000): 115–126; Його ж, “Постмодернізм в історичній науці,” *Енциклопедія історії України*. (Київ: Наукова думка, 2011), т. 8: Па-Прик, 439–443.

⁹ Див.: Наталія Яковенко, *Вступ до історії*. (Київ: Критика, 2007), розділ 7; Леонід Зашкільняк, *Сучасна світова історіографія. Посібник для студентів історичних спеціальностей університетів*. (Львів: ПАІС, 2007), 39–78.

¹⁰ Див. напр.: Рюс, *Поступ сучасних ідей. Панорама новітньої науки*, 9–15 і наст.

¹¹ Див. докладніше: Олександр Осіпян, “Cannibales ante portas: стратегія критичного опинання постмодерністів в сучасному англомовному світі,” *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки* 3, ч. 1 (2008): 45–57.

надалі “притиснуті” тягарем двох так досі і не виконаних завдань – усунення фальсифікацій і заповнення лакун в історії України, а також конструювання загальноприйнятого (читай – культурно-антропологічного) історичного канону, придатного об’єднати порізнену соціальну пам’ять українського соціуму.

Дві згадані вище дискусії щодо впливу на українську історіографію “ситуації постмодерну”, які відбулися ще в 90-х роках минулого століття і на початку нинішнього, виявили загальну недовіру до новацій більшості національного цеху істориків. Яскравий вияв цієї недовіри прозвучав у розлогому нарисі знаного українського історика Ярослава Дашкевича (1926–2010) “Постмодернізм та українська історична наука” (1999), в якому дослідник приписав постмодернізму роль руйнівника “традиційної історичної науки”, котра в його розумінні єдина спроможна досягнути “історичну правду”¹². Я. Дашкевич звинуватив постмодернізм у підриві “сцієнтизму”, просуванні “морального нігілізму”, “замаху на історичну науку” і, головне – “руйнуванні національної історії”. На жаль, історик не побачив гносеологічних новацій культурно-антропологічної та соціально-культурної історії, яка розкриває значно глибші пласти і простори тої ж національної історії, підкреслюючи її глибинні культурні коди історичної пам’яті, без яких неможлива національна ідентифікація і легітимація¹³.

Друга дискусія виникла наприкінці першого десятиліття ХХІ ст. і пройшла на сторінках київського часопису “Український гуманітарний огляд”. На статтю польського історика Мирослава Філіповича про світоглядні зрушення, які стали наслідком “постмодернізму”, відгукнувся український медієвіст Юрій Зазуляк. Обидва дослідники фактично писали про одне і те ж: зміни в епістемологічних процедурах, запроваджені в рамках “ситуації постмодерну”, вносять якісно нові параметри в історичне дослідження і зовсім далекі від “знищення історичної науки як такої”. “Постмодернізм, і це напевно, не вб’є історії, – підсумовував М. Філіпович. – Він радше дасть їй нове дихання, схилить істориків до того, аби вони не легковажили теорією...”¹⁴. Ю. Зазуляк у полеміці з польським автором виступив тільки за “поміркуваний консерватизм” історіописання, яке не може бути зведене до однієї течії чи методології, а також піддав сумнівам існування “постмодернізму” як напрямку в історіографії. І з цим цілком можна погодитись, бо й самі західні історики, котрі без сумніву зазнали впливу методів антропологізації і деконструкції (називалися такі знані прізвища, як К. Гінзбург, Е. Ле Руа Ладюрі, Н. Земон-Девіс), не визнавали

¹² Ярослав Дашкевич, “...Учи неложними устами сказати правду”: *Історична есеїстика (1989–2008)*. (Київ: Темпора, 2011), 329–330 і наступні.

¹³ Докл. див.: Леонід Зашкільняк, “Про нові шляхи в сучасному історіописанні (з Ярославом Дашкевичем у тлі),” у *Українське джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни на порозі ХХІ ст.: Матеріали Міжнародної конференції, присвяченої 85-літтю від дня народження Ярослава Дашкевича (13–14 грудня 2011 р., м. Львів)*. Упорядники М. Капраль, Н. Кіт, А. Фелюнок. (Львів, 2013), 63–69.

¹⁴ Мирослав Філіпович, “Смертельна загроза чи нові перспективи? (Про постмодернізм в історіографії),” *Український гуманітарний огляд* 13 (2008): 26.

своїєї приналежності до “постмодерністів”. Що не перешкоджало їм успішно застосувати методи антропологізації та мікроісторії в своїх дослідженнях¹⁵.

Тобто, дослідники розуміли “постмодернізм” кожен по-своєму: польський автор – як комплекс методологічних процедур, український автор – як напряму в історіографії. Зрозуміло, що “постмодерністського” напряму в історіографії ніколи не було і не буде. Але це не означає ігнорування глибоких змін епістемологічних підстав історичного пізнання, які відбуваються в сучасному світі й творяться в “ситуації постмодерну”, або зміни пізнавальних процедур і методів.

Дискусії і відгуки на постмодерн в українській історіографії дуже нечисленні і здебільшого нефахові. Разом із тим, саме життя і розвиток історичної науки ставлять перед істориками неунікненне завдання – рухатись у річищі світових досягнень історико-дослідницької думки. Від цього нікуди не дітися, окрім того, щоб поставити себе в ізоляцію від світового історіописання. Тому нагальною потребою для українських істориків є, насамперед, ясно розібратися з новими методологічними пропозиціями, котрі пропонує світова історична думка. Такі намагання прослідковуються в сучасній українській історіографії. І вони, як цього не приховувати, йдуть в річищі постмодерних імперативів – деструктуризації, деконструкції, антропологізації, культуризації і “лінгвізації” всього дослідницького процесу.

Одним із головних завдань українських істориків залишається конструювання українського гранд-нарративу, або, іншими словами, новочасної концепції історії України. Не можна не згадати у цьому місці одну з останніх спроб побудувати нову національну історіософію, яка, як і ряд інших, засновується на позаісторичному підході. Йдеться про статтю київського філософа О. Кіхно “Національно-культурний розвиток України у світовому контексті”¹⁶. Автор намагається обґрунтувати положення про те, що українська ідея сьогодні спроможна стати черговою всесвітньою (!) ідеєю історичного поступу людства, оскільки вона “буде розвиватись у напрямі синтезу всіх своїх складових елементів: індоевропейської ідеї, слов’янофільської, європейської (зокрема й ідеї європейського дому), християнської (...) ідеї синтезу релігій та культур”¹⁷. Важко коментувати такі механістичні побудови на базі кумулятивного розуміння руху наукового знання. Ясно тільки, що в такій історіософії спостерігається прагнення дуже швидко і необґрунтовано перейти від романтичного сльозливо-надривного до мегаломансько-месіаністичного трактування національного минулого. Можна сказати про своєрідний “постнеоромантизм”.

Реальна дискусія над синтезом української історії розпочалась тільки у 2012 р. і триває донині на сторінках “Українського історичного журналу”. У

¹⁵ Юрій Зазуляк, “Коротка” репліка про постмодернізм в історії,” *Український гуманітарний огляд* 14 (2009): 60–86.

¹⁶ Олександр Кіхно, “Національно-культурний розвиток України у світовому контексті,” *Пам’ять століть* 4 (1998): 61–63.

¹⁷ Там само, 63.

ході цієї дискусії висловлені найрізноманітніші думки і пропозиції. У більшості виступів підкреслено необхідність новаторського підходу до конструювання національної історії, яка, по-перше, повинна відрізнитись від попередніх синтезів, а по-друге – бути сумісною з поширеними у світовій науці тенденціями історіописання¹⁸. Немає можливості в цьому місці докладніше зупинитись на основних “викликах і небезпеках” історіографії під час підготовки синтезу історії України, але підкреслимо, що більшість авторів і, зокрема, Г. Касьянов і О. Толочко, відкидаючи на загал т. зв. постмодерністські тенденції, у підсумку зводять роботу над синтезом історії України до напрацьованих світовою історичною думкою тих самих “постмодерних” впливів – деконструкції, антропологізації, врахування соціально-культурної проекції, екстраполяції “суми історичних досвідів” та “історії різної тривалості”¹⁹. Все це цілком можна схвалити, тільки заперечивши авторам щодо неможливості написання “національної історії”, яку вони трактують тільки як “націоналістичну”. Але багатозначний термін “національний” означає не тільки виключно етнічну чи державну історію, а й багато інших історій, які можуть описувати кожен соціально організовану спільноту. Він трактується (в науковому середовищі!) як суб’єктивний – написаний з позицій сучасного суб’єкта історичного процесу.

Ще ближче до сучасних світових взірців є історіографічні пропозиції, окреслені в новітній праці київської дослідниці Ірини Колесник, яка концептуалізує стан і проблеми українського історіописання під оглядом мовно-лінгвістичної “понятійної” історіографії, яка звертає першочергову увагу на проблеми “мови науки, мовної свідомості й поведінки історика”. На її думку, нинішній етап розвитку української історичної науки характеризується рішучим оновленням інформаційного простору і термінологічного апарату історика, яке *volens volens* змушує більшу увагу приділяти критичному самоаналізу продуктованих історичних знань і, значить, більше “занурюватись” в теоретичні проблеми історії²⁰.

Свідченням цього є той факт, що в останні роки в українській історіографії з’явилися цілком сучасні дослідження на рівні світових історіографічних стандартів, які характеризуються постановкою нових дослідницьких тем, застосуванням неklasичних методів дослідження, оригінальними результатами. Зокрема, в Інституті історії України НАН України започатковано низку цікавих експериментальних журналів і збірників, котрі, по-суті, демонструють спроби вийти за межі канонічної історії – “Соціум. Альманах соціальної історії”, “Ruthenica. Альманах історії та археології Східної Європи”, “Україна в Центральній-Східній Європі” та інші. Від 2008 р. Інститут ініціював видання

¹⁸ Див.: Георгій Касьянов, Олексій Толочко, “Національні історії та сучасна історіографія: виклики і небезпеки при написанні нової історії України,” *УІЖ* 6 (2012): 4–24.

¹⁹ Там само, 21.

²⁰ Ірина Колесник, *Українська історіографія: концептуальна історія*, (Київ: Вид-во “Фенікс”, 2013), 4–32.

першого в Україні історико-теоретичного часопису “Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки”. Усі ці видання є доступні на веб-сторінці Інституту історії України. Там же побачили світ цікаві колективні та індивідуальні монографії з історії повсякденного життя, Другої світової війни тощо²¹. Вони спрямовані не тільки на спростування старих радянських міфів історії України, а й продукування якісно нового історичного знання. І саме з нового ракурсу бачення минулого стану суспільства впливає зовсім інша, не “імперіально-колоніальна”, а “людська” (гуманістична) історія України.

Сформувались і діють науково-дослідні центри, які пропагують і продукують взірці сучасних підходів до творення історичного знання. Серед них Інститут історичних досліджень Ярослава Грицака у Львівському національному університеті імені Івана Франка, який видає авторитетний часопис “Україна модерна”, Товариство дослідників Центрально-Східної Європи, очолюване Наталією Яковенко при Національному університеті “Києво-Могилянська академія” із часописом “Український гуманітарний огляд”, Східний інститут українознавства ім. Ковальських при Харківському національному університеті ім. В. Каразіна на чолі Володимиром Кравченком і часописом “Схід-Захід” та деякими іншими. У доробку істориків, які гуртуються навколо цих та інших подібних центрів, є неканонічна версія історії України авторства Н. Яковенко і Я. Грицака, оригінальні дослідницькі праці, як от нещодавно видані дослідження Н. Яковенко про уявлення та ідеї в ранньомодерній Україні²², Я. Грицака – про спільноту Івана Франка²³, К. Диса – про відьомство в Україні²⁴. Слід згадати фундаментальні праці черкашанина Ю. Присяжнюка, присвячені вивченню ментальності українського селянства кінця XIX – початку XX ст.²⁵, дніпропетровчанина В. Ващенко – про неврастенічний дискурс історіописання М. Грушевського²⁶, дослідження з усної історії під керівництвом запорожанина А. Бойка²⁷, львів’янина В. Ададунова про уявлення

²¹ *Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія*, відп. ред. Станіслав Кульчицький. (Київ: Інститут історії України НАН України, 2010), [кн. 1], ч. 1–2; *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія*, відп. ред. Віктор Даниленко, (Київ: Інститут історії України НАН України, 2010), [кн. 2], ч. 1–3; *Україна в другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси. У двох книгах*. (Київ: Наукова думка, 2011), кн. 1–2 та ін.

²² Наталія Яковенко, *Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст.* (Київ: Критика, 2007).

²³ Ярослав Грицак, *Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886)*. (Київ: Критика, 2006).

²⁴ Катерина Діса, *Історія з відьмами. Суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII–XVIII ст.* (Київ: Критика, 2008).

²⁵ Юрій Присяжнюк, *Українське селянство Наддніпрянщини другої половини XIX – початку XX ст. як соціоментальна історична спільнота*. (Черкаси: “Вертикаль”, 2008).

²⁶ Володимир Ващенко, *Від самопрезентації до методології: Психобіографічний вимір простору історіописання М. Грушевського*. (Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2007).

²⁷ Анатолій Бойко та ін., *Усна історія Степової України. Запорізький край*. (Запоріжжя: АА Тандем, 2008–2009), т. 1-8.

Наполеона і французьких урядів щодо західних окраїн Росії²⁸ тощо. Йдеться про спроби досліджувати минуле в річищі культурно-антропологічної історії, інтелектуальної історії, гендерних студій, мікроісторії тощо. Саме такі дослідження, засновані на новітніх методологіях, покликані створити підстави для сучасного українського гранд-нарративу. На жаль, нагромаджений на сьогодні історичний компендіум нових знань все ще недостатній для конструювання задовільного (прийнятного) синтезу національної історії.

Можна підсумувати вище сказане, заперечуючи власний песимізм п'ятнадцятирічної давності щодо стану української історіографії: мушу констатувати, що вона всупереч усім перешкодам і несприятливим чинникам, зближується зі світовими течіями в історіописанні, а українські історики можуть з більшим оптимізмом дивитись у майбутнє. Більше того, сама сучасна українська реальність створює унікальні можливості відходу від універсальних схем пояснення історичного процесу до культурно-антропологічного його тлумачення, яке дає змогу краще зрозуміти реальні суспільні процеси, пов'язані з формуванням української політичної нації і державності.

Однак над українською історіографією все ще тяжіє страшний атавізм “класичної історії”. Про це добре написав відомий мексиканський і американський історик Карлос Рохас у фундаментальній праці “Історіографія у ХХ столітті. Історія та історики між 1848 і 2025 роками” (2005). Він підкреслив, що історіографічна практика у ширшій ретроспективі нерозривно пов'язана з системою знань про суспільство, яка склалась в ХІХ ст., а ще точніше – в гегелівсько-марксовських уявленнях про світ та його історію, які представляються відображенням універсального розвитку²⁹. Цей взірєць епістемологічного модернізму продовжує функціонувати до наших днів, але нині демонструє своє вичерпання. У всіх напрямів сучасних історичних студій є загальні спільні риси: позитивістська історіографія стала “живим трупом” і підтримується тільки зусиллями владних режимів та їх офіційних історіографій; історія безумовно є включенням в неї сучасного, вона насичена ідеологією і соціальним замовленням. Історики змушені займати визначену ідеологічну та суспільну позицію, і ця позиція визначає межі можливого використання отриманих результатів, тому праця історика завжди несе в собі ідеологічні ризики³⁰.

У цьому відношенні українська історіографія не є виключенням. Її перспективи, на мій погляд, є цілком оптимістичні: Загальне повернення історії до питань “партійності” або “заангажованості” безперечно є відображенням сталої тенденції розриву з модерним і позитивістичним баченням історії як

²⁸ Вадим Ададуров, “Наполеоніда” на Сході Європи. Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку ХІХ ст. (Львів: Вид-во УКУ, 2007).

²⁹ Карлос Антонио Агирре Рохас, *Історіографія в 20 столітті. Історія та історики між 1848 і 2025 роками*. (Москва: Круг, 2008), 12–24.

³⁰ Там же, 113 та наст.

науки про майбутнє. Тому всілякі розмови про “кінець історії” як науки, який приписують творцям постмодерну, не мають нічого спільного із сенсом, який здебільшого вкладається в ці слова. Йдеться про зміни, які відбуваються з історичними знаннями та способами писання історії: *історіографія є полем постійної дискусії про те, хто уповноважений писати історію*. З цього випливає, що здебільшого історії писали і пишуть з позицій “переможців” і “пануючих” (“хто контролює історію, той має владу” – і навпаки). Але це історії переважно політичні або політизовані.

Внесення культурного чинника в історіописання розвертає його в інший бік – до ідеологічних в своїй сутності перспектив. Сучасні тенденції розвитку світової культури засвідчують, що людство постійно буде потребувати історичного обґрунтування будь-якої ідентичності – етнічної, національної, групової, расової, державної, культурної, регіональної тощо. Але водночас вони показують, що історія не є тим, що про неї пишуть історики, а також не є самою минулою дійсністю; вона є дискурсом, специфічним способом вживання мови в публічній сфері, який з’явився в греко-християнській традиції; вона є *культурною практикою осіб і спільнот*.

В оглядуваній перспективі бачимо зростання зацікавлення молодих генерацій істориків в Україні соціально-культурною проблематикою вітчизняної історії. Разом із тим, залишаються певні “страхи” істориків перед “розмиванням” української історії в історії сусідів чи інших цивілізаційних течіях. Ці “страхи” витискають на поверхню інтелектуального життя в нинішній Україні образливі інвективи в бік т. зв. постмодерністів при загальному нерозумінні ситуації постмодерну. Проте, саме життя і дослідницька практика змушують неухильно розширювати обрії розуміння і пояснення минулого безвідносно того, як ми ці біжучі зміни будемо називати.

UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY, POSTMODERN AND NATIONAL GRAND NARRATIVE

Leonid ZASHKILNYAK

Ivan Franko National University of Lviv,
Chair of Central and Eastern Europe History,
1 Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine

The formation of an independent Ukrainian state placed on the agenda the historic legitimacy of its present position. After many centuries of colonial stay in several empires, as well as the USSR, Ukraine acts on the international scene as a subject of the historical process and needs to form its “biography”. This imposes on historians the social duty of constructing such a historical “biography” based on the current state of scientific knowledge. The model of such a biography was created in the late 19th and early 20th centuries by

the works of Ukrainian historians of the “populist” and “state” directions. The basis of the Ukrainian narrative M. Hrushevskiyi and V. Lypynskiyi and others laid the methodological foundations of the Hegelian-Marxist-positivist methodologies of the modern type. Such principles of historical writing resulted in a universal picture of the teleological historical process of national and state development of Ukraine, outlined and subordinated to the ideology of the national liberation struggle for an independent state. The emergence of an independent Ukrainian state has exhausted the heuristic capabilities of the Ukrainian grand narrative of the 19th century. In the postmodern world of the early 21st century have been formed new approaches to the study and interpretation of the past associated with the “postmodern situation”.

Contemporary Ukrainian historiography simultaneously solve two conflicting objectives: creating legitimized canon of national history and catching up on world historiography. A significant part of Ukrainian historians perceive postmodernism as “new” trend in historiography, neglecting the epistemological innovations of “postmodern situation”. They reject epistemological innovations of the “postmodern situation”, believing that they “destroy” classical historiography and threaten to “dissolve” the national grand narrative in a multi-ethnic cultural environment in which Ukrainians themselves may disappear. Other researchers of the past call for a renewal of the national grand narrative through new approaches developed in modern world historical science. In the “postmodern situation”, such approaches already have been proposed and consist of culturing, anthropologizing, de-structuring and pluralization of the past based on historicism. Discussions among historians on the renewal of the national grand narrative, which have entered the active phase since 2012, show disagreements in their views.

However, the young generations of Ukrainian historians are sensitive to cultural and anthropological international offers to the historical studies and begin to apply them in their works. Ukrainian historiography condition suggests significant momentum both in the historical thinking among historians and in society as a whole. At the same time, innovative research in Ukrainian historiography still does not create a sufficient basis for the formation of a new up-to-date version of one or several syntheses of national history. Nevertheless, the need for such a modern national grand narrative remains a burning task of the workshop of professional historians, as well as an urgent public need for subjectivization of the Ukrainian state. To accomplish this task, it is necessary to overcome stereotypes in relation to the national historiographical heritage and its models in the minds of the professional historians themselves and to bring the historical knowledge to a qualitatively new world level.

Key words: Ukrainian historiography, postmodernism, national grand narrative, nowadays.

Стаття надійшла до редколегії 1.11.2018

Прийнята до друку 19.11.2018